

В. С. Канцір
кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету
Львівської комерційної академії

УДК 343.326

ТЕРОРИЗМ В ІНФОРМАЦІЙНО-СЕМІОТИЧНОМУ АСПЕКТІ

*Присвячено розкриттю міжнародного тероризму з позицій
інформаційно-семіотичного підходу, що трактує дане явище як
складно організовану інформаційну систему.*

Ключові слова: міжнародний тероризм, соціум, інформаційно-семіотичний підхід, світоглядна позиція, кримінально-правовий рівень, самоідентифікація терористів, терористичне середовище, терористичний рух.

З позицій соціокультурного аналізу найбільш перспективним шляхом визначення тероризму є інформаційно-семіотичний підхід. Якщо уявити тероризм як складно організовану інформаційну систему, то в терористичному процесі конституюються три ключові блоки:

- 1) джерело інформації;
- 2) передавач інформації;
- 3) одержувач інформації.

У контексті цього бачення проблеми, призначення теракту — це передача певного послання, спрямованого до владної еліти, певним суспільним колам або соціуму в цілому, яке відображає світоглядні позиції адресантів. На першому етапі початковий блок задає імпульс інформаційного повідомлення. Роль адресанта-замовника терористичної діяльності бере на себе певна соціально-політична або суспільна організація, зацікавлена у зміні політичної ситуації на користь своїх владних амбіцій.

На кримінально-правовому рівні аспекти терористичної діяльності досліджують В. Антипенко, Ю. Антонян, С. Допілка, В. Ємельянов, В. Єрмаков, О. Зубова, І. Комарова, М. Краснов, В. Крутов, В. Ліпкан, В. Лопатін, В. Лунєєв, Б. Мартиненко, Г. Морозов, С. Мохончук, М. Назаркін, Д. Никифорчук, Є. Побегайло, М. Руденко, І. Трунов, В. Устинов, О. Хлобустов та ін., які розглядають міжнародно-правові та кримінологічні проблеми боротьби з тероризмом. Вищезгаданими вченими запропоновано спектр практичних заходів, які необхідно вжити для профілактики й запобігання екстремістським і терористичним діям суб'єктів суспільного життя.

Мета статті полягає у дослідженні терористичних корпоративних спільнот, що генеруються з аморфного, хаотичного броунівського руху екстремістських особистостей шляхом їх організованого впорядкування різними соціально-політичними силами і спрямованого використання страхітливого впливу останніх на соціум.

Найважливіша фундаментальна ознака соціальної самоідентифікації терористів — їх залученість у відповідні організації. Власне кажучи, повноцінним суб'єктом терористичної політичної діяльності людина може стати лише через організаційно-оформлену соціальну структуру, спрямовану на політичну боротьбу. Поза такого типу рамок екстремістська особистість виявляється вкрай обмеженою у досягненні цілей. Силою, яка ініціює, формує і організовує, згуртовує їх в єдине ціле, виступають терорократичні сили і групи впливу, які і “заводять” механізм

терористичної діяльності, яка до того знаходиться в латентному стані. Вони надають діям терористів-одинаків організованого структурованого і релевантного характеру; вживлюють у терор ідейно-політичну осмисленість і вмотивованість; програмують і спрямовують хаотичні імпульси протерористичної свідомості у необхідне для них русло суспільно-політичної активності.

Сили, які організують терор, створюють також ідейно-риторичні конструкти, які так чи інакше пояснюють і виправдовують діяльність терористів, надають їй певного “вищого змісту”. Адже адепти тероризму гостро потребують ідеологічної доктрини, яка обґрунтовує і надає сенсу їх діяльності. Як правило, саме через ідеологію терористи отримують впевненість і переконаність у своїй правоті. Основа їх соціокультурного світогляду забезпечується ідеологічною доктриною тієї базової соціально-політичної організації, що була організатором створення даного терористичного корпоративного угруповання. Через неї відбувається радикалізація і екстремалізація терористичного способу життя, запроваджується спрямованість на насильницькі деструктивні практики і методи боротьби.

Існує ще один аспект у характеристиці першого етапу терористичного процесу в його інформаційно-семіотичній інтерпретації. Змістове навантаження, яке закладається соціально-політичною елітою, що ініціює терор, запроваджується в інформаційний простір терористичного середовища шляхом маніпуляції свідомістю, введення в неї адекватних ціннісно-нормативних орієнтацій і провокування відповідних психологічних реакцій. Сучасні PR-технології надають теократії на цьому шляху широкий спектр можливих варіантів. В одних випадках використовується гра на суперечності авторитетних релігійних джерел із односторонньою екстремістською інтерпретацією Корану, як це практикують ваххабітські улеми. За інших обставин відбувається спекуляція на містичні і захопленні людей паранормальними явищами (так здійснювалось вербування в терористичну секту Аум Сенріке). Часто застосовуються технології, які ґрунтуються на загостренні ображеного почуття соціальної справедливості або ущемленої національної гідності. Таким чином, ідеологічна маніпуляція стає найважливішим засобом мобілізації терористів на непримиренну боротьбу з противниками.

Перший етап інформаційного терористичного процесу не обмежується запровадженням ідеології соціально-політичного замовника в терористичний рух і маніпуляцією свідомістю носіїв тероризму. На рівні власне терористичної спільноти відбувається часткова зміна початкового терористичного послання. Воно набуває нових змістових і аксіологічних відтінків, вбираючи в себе інструментальну агресивність колективних уявлень, сфокусованих на руйнування особистісної мотиваційної акцентуації терористів. І у зв'язку з подібним проявом інтеріоризованого внутрішньо терористичного інформаційного простору виникає необхідність його семіотичного дешифрування. На чому, власне, будується світоглядна основа терористичних переконань? На нашу думку, на домінуванні міфологічної форми мислення у прихильників тероризму. Система їх поглядів на світ і суспільні відносини спирається на архаїчні пласти суспільної свідомості, подібні до міфологічного способу освоєння дійсності.

Будь-яка терористична організація будується на принципах замкнутої вузької локальної групи сектантського типу. Це диктує особливі специфічні форми способу життя і стилю поведінки носіїв протерористичного світогляду. На перший план виступає надзвичайно строга дисципліна. У зв'язку з цим показовою є позиція авторитетного лідера партії есерів, який очолював її бойове крило, Б. Савінкова, який зазначав, що існування терористичної організації... неможливе без дисципліни, оскільки відсутність дисципліни неминуче призводить до порушення конспірації, а таке порушення у свою чергу неминуче призводить до арештів. Дисципліна терористичної організації досягається не тим, чим вона досягається, наприклад, в армії, — не формальним авторитетом старших; вона досягається лише визнанням кожним членом організації необхідності цієї дисципліни для успіху даної справи.

Але якщо в організації немає практичної справи ... то неминуче слабне дисципліна: відпадає єдиний імпульс для її підтримання. А з послабленням дисципліни організація стає легкою здобиччю для поліції [1, с. 154]. Аналогічним чином відомий ісламський терористичний рух Хамас проголошував: “Успіх боротьби залежить від того, наскільки нам вдасться залякати противника і зламати його спротив. Для цього необхідно здійснювати акції залякування в ім'я Аллаха, причому кожна акція повинна бути добре спланована і мати зміст. Планування має на увазі повну дисципліну, дотримання плану і рішень керівників. Акції повинні іти одна за одною; противник ні на хвилину не повинен почуватись спокійно. Воїни Аллаха — борці. В цьому постійний сенс всього їх життя” [2, с. 138].

Зі сказаного зрозуміло, що життя терористичної організації в цілому, як і кожного терориста окремо, — життя в безперервному русі, в якому підготовка терористичного акту змінюється його здійсненням для того, щоб відразу ж почався пошук чергового об'єкта агресії. Тобто це постійна форма існування і регулярної діяльності. Замкнутість і конспіративність терористичних осередків, їх фанатична зосередженість на своїй “роботі”, абсолютизація внутрішньоорганізаційної дисципліни неминуче призводять до посилення автономності і незалежності від соціально-політичного центру, що породив їх. На початковому етапі діяльності терористичних організацій ця тенденція практично не відчувається. Але, по мірі зміцнення свого становища і підвищення авторитету всередині терористичної спільноти внаслідок успішних акцій, локальні терористичні корпоративні групи все частіше підкреслюють свою функціонально-оперативну самодостатність і самостійність при прийнятті рішень як тактичного, так і загального стратегічного плану.

Тих самих принципів незалежності, самостійності дій і непідконтрольності будь-кому дотримувались терористичні групи С. Радуєва, А. Бараєва, Р. Гелаєва і особливо Ш. Басаєва, які діяли в Чечні у кінці 1990-х — початку 2000-х рр. Встановити будь-який більш-менш серйозний контроль над подібними бойовими загонами не вдавалось ні Д. Дудаєву, ні тим більше налаштованому на укладення мирного договору з Росією А. Масхадову. Причина такого становища криється не в особистісних характеристиках політичних керівників Чеченської Республіки Ічкерія і навіть не в міжкланових і міжтейпових суперечностях, а в закономірності еволюційного розвитку терористичних об'єднань, що призводить до мережевої децентралізованої системи самоврядування. Парадокс інформаційного терористичного процесу полягає в тому, що за злиттям двох протерористичних інформаційних потоків прихований їх конфлікт, в якому проглядаються внутрішня роз'єднаність тероризму і його приреченість на аутентичну дезінтеграцію.

Проте в епіцентрі терористичного процесу в момент безпосередньої підготовки і здійснення теракту спостерігається сильна консолідація всіх протерористичних сил, що беруть участь у даному насильницькому проекті. Інформаційний вибух, пов'язаний з терактом, — це виклик, звернений до противників і соціуму в найбільш жорсткій формі військового протистояння, яка залякує і провокує.

Інформаційний виклик тероризму, що з'явився через метаморфози сурогатної війни, оголює аномічну регресію початкових теророзносних значень і рефлексій, набуває туманних обрисів ірраціональності, яка лякає. Він одягається у театральні форми виразу, прагнучи досягти апогею драматичної напруги. У період здійснення теракту терористичний процес вступає в нову фазу інформаційного розвитку. На цьому етапі за допомогою ЗМІ здійснюється передавання залякувального інформаційного послання бойовиків безпосередньому адресатові — масовій недиференційованій аудиторії. Семіотичний простір такого послання, втілений в теракті, різко розширюється в межах смислового наповнення і оцінних рефлексій. Шоковий стан мас посилюється хаосом неперевіреної інформації, панічних чуток і припущень, які ретранслюються ЗМІ. Телебачення, Інтернет, преса, радіо стають в цей час не тільки провідниками теророзносної інформації, а й механізмом розширеного

відтворення теророфонічного впливу. Одним з головних факторів семіотичного розширення терористичної маніфестації слугує зіткнення в єдиному інформаційному полі різних, таких, що протистоять одна одній, інтерпретаційних схем і соціально-політичних акцентуацій.

Ірраціоналізм терору в інформаційно-психологічному просторі має певні вектори свого емоційного-чуттєвого визначення. Вони показують, як під впливом терористичного акту в людей з нестійкою психікою проявляється комплекс апокаліптичних настроїв очікування майбутніх катастроф. Катастрофічна свідомість завжди слугувала і слугує тепер живильною основою для відтворення терору: подібний страх запліднює тероризм. Левада-Центр протягом шести років проводив систематичні опитування населення Російської Федерації з метою виявити уявлення росіян про тероризм. Ці опитування достатньо репрезентативні і охоплюють від півтори до двох тисяч людей у 128 населених пунктах 46 регіонів країни.

Зважаючи на данні досліджень, 78–86 % респондентів постійно бояться того, що вони самі або їх близькі стануть жертвами теракту. Страх — це майже іманентна характеристика їх існування. Причому у половини опитаних це відчуття небезпеки виражене латентно, в приглушених тонах ("певною мірою побоююсь"). Межі психологічного сприйняття страху перед тероризмом малорухливі і коливаються в межах 3–4 %. Проте третина респондентів боїться терактів дуже сильно. В екстремальні періоди їх кількість зростає на 30–40 %, а інтенсивність психологічної реакції здатна досягти панічних настроїв [3].

Отже, аналіз соціологічних даних дозволяє говорити про стійкість теророгенного ефекту залякування відносно масової аудиторії. Але вплив даного явища на соціум цим не обмежується. Осмислення проблеми тероризму призводить до розуміння того факту, що в суспільній свідомості сформувалась ціла низка інтерпретаційних міфів про тероризм, які можна уявити наступним чином.

Міф про біологічну зумовленість тероризму. Для нього характерне переконання в тому, що генетичні коріння тероризму приховані в біологічній природі людини, у природній інстинктивній силі агресивності, яка знаходить вихід у насильстві над беззахисними людьми. У цьому випадку відбувається отождоження тероризму з загальною категорією насильства. Наслідком такого пояснення походження тероризму є твердження про те, що кожна людина — носій терористичного геному, прихованого під зовнішньою оболонкою культури. Принагідно нагадаємо, що ще на початку ХХ ст. З. Фрейд концептував агресію в якості "інстинкту смерті", який зумовлює руйнівну поведінку людини [4, с. 111–112]. Інший видатний представник натуралістичної школи К. Лоренц пояснив невід'ємну агресивність людської натури більш адекватно: "Перш за все слід зазначити, що згубна енергія агресивного інстинкту дісталась людині у спадок, а сьогодні вона наскрізь пронизує її; швидше за все, ця агресивність була зумовлена процесом внутрішньовидового відбору, який тривав багато тисячоліть (зокрема, пройшов через ранній кам'яний вік) і серйозно вплинув на наших предків. Коли люди досягли такого рівня, що зуміли, завдяки своїй зброї, одягу і соціальній організації, позбутися, певною мірою, зовнішньої загрози загинути від голоду, холоду чи диких звірів, тобто коли ці фактори перестали виконувати свою селективну функцію, тоді, можливо, вступила в свої права зла і жорстока внутрішньовидова селекція" [5, с. 67]. Тобто, людські істоти не володіють вродженим бажанням вбивати і знищувати. Проте осмислення тероризму як вродженого агресивного інстинкту достатньо поширене в сучасній суспільній свідомості, особливо серед осіб, які виправдовують насильство і тероризм.

Міф про тероризм як прояв патологічного стану психіки. Цей архетип, що вкорінився в масовій свідомості, виходить з припущення про те, що терористи — психічно хворі люди, а їх агресивно-загрозлива неадекватна поведінка — відображення серйозної душевної хвороби. Комплексні соціально-психологічні дослідження не підтверджують того факту, що психічні аномалії виступають першопричинами терористичної діяльності. Американський соціолог М. Цейджмен

на основі вивчення більше 500 біографій терористів дійшов висновку про цілком нормальний психічний стан переважної більшості досліджених ним особистостей [6, с. 6]. Звичайно, серед терористів трапляються і параноїки, і відверті маніяки, і індивіди з репресивними формами психозу, є і зафіксовані статистикою клінічні випадки патологічного прояву терористичних перверзій. Але не вони визначають генетичні витоки даного явища. І хоча у психіці терориста може бути присутнім патологічний компонент, який “знаходиться на своєрідній умовній шкалі, десь між здоровою акцентуацією характеру, на одному полюсі, і психопатією епілептоїдного типу — на іншому полюсі” [2, с. 7–23], в основній масі терористи психічно здорові. Більшість дослідників мотивації тероризму зазначають, що “явна психопатологія серед терористів доволі рідкісна і для цього твердження є всі підстави” [7, с. 7–23].

Міф про позаполітичний характер тероризму або, як варіант, його кримінальну зумовленість. Це уявлення широко культивується політичними елітами і частиною вченої та експертної спільноти, яка їх обслуговує. Так, на думку П. Уїлкінсона, міф про тероризм повинен бути деконструйованим: “Ми повинні сказати правду ... Тероризм — це просто криваве вбивство. Всі, хто потурає йому або ідеалізує і схвалює його, — допомагають і підбурюють до вбивства і каліцтва невинних людей” [8, с. 30]. Низка дослідників, фактично ототожнюючи терористичні акти і тероризм, роблять акцент на кримінальній сутності останнього. Зокрема, В. Комісаров і В. Ємельянов стверджують: “Для світової спільноти в даний час стало очевидним те, що тероризм — це різновид звичайних кримінально-караних діянь, що кваліфікуються за відповідною статтею кримінального закону, а не якась специфічна політична акція, що вимагає особливого підходу. Той факт, що низка терористичних дій здійснюється за політичними мотивами, не перетворює їх зі злочину на певну політичну боротьбу, що вимагає політичного притулку” [9, с. 41]. В. Ємельянов особливо категоричний у своїх твердженнях, які оголошують “будь-який тероризм кримінальним, оскільки ніякого некримінального тероризму не існує” [10, с. 65]. З цією позицією повністю солідарний В. Устінов, який аргументував свою точку зору практичною потребою юридично-процесуальної системи у забезпеченні твердої кримінальної бази з обвинувачення терористів. “Розуміння тероризму саме як традиційного злочину, що має лише специфічні кримінологічні особливості, є надзвичайно важливим, перш за все, для цілей ефективної співпраці з питань кримінального правосуддя. Зокрема, виділення тероризму і злочинів терористичного спрямування в групу “політичних злочинів” (в силу ідеологічної складової тероризму як явища суспільно-політичного життя) наперед створює перешкоди в таких питаннях, як видача, а також взаємна правова допомога з кримінальних справ” [11, с. 26]. По суті, науковий аналіз терміну тут підмінений утилітарним юридичним підходом. Безперечно, терористичні акції, як і інші форми терористичної діяльності, можуть і навіть повинні співвідноситись з кримінальними злочинами, а їх організатори, учасники та виконавці повинні нести за це відповідальність згідно законодавчих норм.

Проте зведення тероризму до криміналу нівелює і спрощує його смислове наповнення, ігнорує його соціально-політичну природу, заважаючи тим самим виробленню ефективних заходів антитерористичної боротьби. Нормативно-правова інтерпретація терористичної діяльності, безумовно, повинна розглядатись з позицій кримінального законодавства, але тільки в діапазоні конкретних форм кримінально-караних діянь: скоєння терористичного акту, участь у терористичних організаціях тощо. Що ж стосується загальної концепції тероризму, то вона, напевно, не підпадає під юрисдикцію законодавчого регулювання, маючи риси символічної ситуативної багатозначності, що не дозволяє здійснювати адекватну правову оцінку.

Міф про національно-етнічну і релігійну детермінацію тероризму. У буденній свідомості тероризм нерідко визначається за національною або релігійною приналежністю представників терористичних рухів. Прикладом може бути вільний обіг у ЗМІ таких словосполучень, як “палестинський тероризм”, “іракський

тероризм”, “чеченський тероризм”, “ісламський тероризм” тощо. У тих соціокультурних спільнотах, де окреслилось зростання ксенофобських настроїв, з’являється тенденція вважати деякі народи схильними до терористичного способу життя. Одночасно у ліберальному секторі суспільної свідомості існує думка, згідно з якою відверто терористичні дії трактуються як прояви справедливої національно-визвольної боротьби народів за незалежність. Наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. особливо значного поширення набуло уявлення про те, що терористи у переважній більшості — це вихідці з мусульманського світу, виховані на ісламських традиціях.

Тлумачення етнонаціональних і релігійних факторів в якості системоутворюючих елементів тероризму спричиняє посилення соціальних конфліктів. Разом із тим у масовій свідомості поки що не сформувалось тверде переконання про відсутність в тероризму основоположних національних і релігійних коренів. Незважаючи на сентенції, які періодично з’являються в суспільних дискусіях і виступах політичних діячів, на зразок “тероризм не має національності”, “тероризм та іслам — речі несумісні” тощо, у суспільстві немає розуміння того факту, що тероризм, в силу своїх мімікруючих здатностей, може вдягатись у будь-яких ідеологічний одяг, залишаючись деструктивним способом залякування.

Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що кожне явище, будь-яким чином пов’язане з насильством, називають тероризмом. У цьому заплутаному клубку вітальних образів вже зовсім неможливими для розрізнення і абсолютно ідентичними стають такі спеціальні наукові поняття, як “радикалізм”, “екстремізм”, “фанатизм”, “фундаменталізм”, “ваххабізм”, “сепаратизм”, “терор”. Усі вони в масовій суспільній свідомості ніби розчиняються у єдиному комунікативному рефлексивному потоці. Настільки широке трактування тероризму як соціокультурного феномену, його гіперболізація, швидше за все, відображають залякувальний ефект впливу на соціум, підсвідомий страх перед насильницькими діями, спрямованими звідусіль, а краще сказати — “нізвідки”, який породжується невідомістю і невизначеністю місця, часу і характеру насильницької загрози.

Список використаних джерел

1. Савинков, Б. В. Воспоминания террориста [Текст] / Б. В. Савинков. — М. : Буки, 1990. — 410 с.
2. Ольшанский, Д. В. Психология террора [Текст] / Д. В. Ольшанский. — Санкт-Петербург : Питер, 2002. — 215 с.
3. Рост терроризма в России [Электронный ресурс] Левада-Центр. — URL : <http://old.levada.ru/press/2004100403.html>.
4. Фрейд, З. Психоанализ. Религия. Культура [Текст] / З. Фрейд. — М. : Ренессанс, 1992. — 293 с.
5. Lorenz, K. Das sogenannte Böse: Zur Naturgeschichte der Aggression: Zur Naturgeschichte der Aggression [Текст] / Konrad Lorenz. — Wien, 1963. — 210 s.
6. Терроризм в современном мире. Опыт междисциплинарного анализа (материалы “Круглого стола”) [Текст] // Вопросы философии. — 2005. — № 6. — С. 3–36.
7. Психологи о терроризме: “Круглый стол” [Текст] // Психологический журнал. — 1995. — № 4. — С. 7–23.
8. Wilkinson, P. Terrorism and the Liberal State [Text] / P. Wilkinson. — Basingstoke-London, 1986. — 112 p.
9. Комиссаров, В. С. Террор, терроризм, государственный терроризм: понятие и соотношение [Текст] / В. С. Комиссаров, В. П. Емельянов // Вестник Московского университета. — 1999. — № 5. — С. 34–45.
10. Емельянов, В. П. Терроризм и преступления террористической направленности [Текст] / В. П. Емельянов. — Х. : Рубикон, 1997. — 176 с.
11. Устинов, В. В. Международный опыт борьбы с терроризмом: стандарты и практика [Текст] / В. В. Устинов. — М. : Юрлитформ, 2002. — 560 с.

Надійшла до редакції 01.10.2011

Канцир В. С. Терроризм в информационно-семиотическом аспекте

Посвящено раскрытию международного терроризма с позиций информационно-семиотического подхода, который объясняет данное явление как сложно организованную информационную систему.

Ключевые слова: *международный терроризм, социум, информационно-семиотический подход, мировоззренческая позиция, криминально-правовой уровень, самоидентификация террористов, террористическая среда, террористическое движение.*

Kantsir, V. S. Terrorism in Information and Semiotic Perspective

The article is devoted to investigation of international terrorism from the positions of informational and semiotic approach, which explains this phenomenon as the complicated informational system.

Key words: *international terrorism, society, informational and semiotic approach, world outlook position, criminal legal level, self-identification of terrorists, terrorist environment, terrorist movement.*

